

Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Vakıf Kütüphanesi- nin ve Düşünce Dünyasının Bir Değerlendirmesi

Fatma AKIN¹

Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Vakıf Kütüphanesinin
ve Düşünce Dünyasının Bir Değerlendirmesi

Beşiktaş Guardian Yedi-Sekiz Hasan Pasha's Foundation Library
and an Assessment of the World of Thought

Özet

Osmanlı İmparatorluğunda öğrencilerin kitap ihtiyaçları çoğunlukla vakıf kütüphaneleri aracılığıyla sağlanmıştır. Bu nedenle kuruluş yıllarından itibaren vakıflar yoluyla kütüphaneler açılmıştır. Tanzimatla birlikte İstanbul'da hızla yaygınlaşan bu tür kütüphaneler zamanla taşraya da yayılmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde devlet ileri gelenleri tarafından taşra kentlerinde kütüphaneler kurularak kitaplar vakfedilmiştir. Beşiktaş Muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa da memleketi olan Çorum'da yaklaşık dört yüz yirmi adet eserle Ulu Cami bahçesinde bir vakıf kütüphanesi kurmuştur. Bugün yıkılmış olan kütüphane ve vakfedilen kitaplarla ilgili detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Özellikle vakfedilen kitapların sayısı bugüne kadar yüz yetmiş olarak ifade edilmiş, kitapların da bir incelemesi yapılmamıştır. Hasan Paşa Çorum'daki vakıf kütüphanesini ilk olarak dört yüz yirmi iki eserle kurmuş, sonradan desteklemeye devam etmiştir. Bunun dışında Paşa'nın vakfettiği eserler incelendiğinde O'nun Çorum'da adeta bir medrese kütüphanesi kurduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada Hasan Paşa'nın vakıf kütüphanesi incelenerek hem kütüphane ile ilgili belirsizlikler ortadan kaldırılacak hem de Hasan Paşa'nın düşünce dünyasına bir katkı sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Paşa, Beşiktaş Muhafızı, Vakıf kütüphanesi, Çorum, II. Abdülhamid.

Abstract

In the Ottoman Empire, students' book needs were mostly provided through foundation libraries. For this reason, libraries have been opened through foundations since the establishment years. With the Tanzimat, such libraries, which became widespread rapidly in İstanbul, also spread to the provinces in time. Especially during the reign of II. Abdülhamid, libraries were established in provincial cities by state notables and books were donated. Beşiktaş Guardian Yedi-Sekiz Hasan Pasha also established a foundation library in the garden of the Ulu Mosque in Çorum, her hometown. No detailed study has been done on the library and the books that have been devoted, which were destroyed today. The number of books donated has been expressed as one hundred and seventy to date. However, Hasan Pasha first established the foundation library in Çorum with four hundred and twenty-two works and continued to support it later. Apart from this, when the books donated by Pasha are examined, it is possible to say that He established a madrasah library in Çorum. In this study, by examining Hasan Pasha's foundation library, both the uncertainties about the library will be removed and a contribution will be made to Hasan Pasha's world of thought.

Keywords: Hasan Pasha, Beşiktaş guardian, foundation library, Çorum, II. Abdülhamid.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Vakıf kütüphaneleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri temel eğitim kurumu olan medreselerin öğrencilerine kaynak sağlayan yerler olmuştur. Tanzimat Fermanı ile birlikte yeni açılan eğitim kurumlarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kütüphanelerin işleyişinde bazı düzenlemeler yapılmıştır (Cunbur, 1964: 691-700). II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde Avrupa'da kütüphanecilikle ilgili gelişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de bazı önemli reformlar yaşanmış, yüzyılın sonlarında Kütüphane-i Umumi-i Osmani açılmıştır. Ayrıca kütüphanelerin yönetimi, kontrolü ve kullanımı konusunda talimatnameler yayınlanmış, özellikle İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin katalogları hazırlanmıştır. Böylece kütüphaneler kurumsal bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir (Erünsal, 2009: 291-311; Anameriç, 2014: 7).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da pek çok yeni kütüphane kurulmaya başlamıştır. Bu durum zamanla taşra bölgelerine de yansımış, kentlerde kütüphane kurulması çalışmalarını hızlandırmıştır (Çavdar, 1995: 4). Bu tür kütüphanelerden birisi de Yedi-Sekiz Hasan Paşa tarafından Çorum'da kurulan vakıf kütüphanesidir (Erünsal, 2020: 349). Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın Çorum'da kurduğunu kütüphanesi ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar

¹ Fatma AKIN, Arş. Gör. Dr. Hitit Üniversitesi Tarih Bölümü, e-posta: fatma_akin@windowslive.com, ORCID ID: 0000-0001-6649-2026.

azdır. Yapılan mevcut çalışmalar, genellikle Hasan Paşa'nın hayatını ve faaliyetlerini ele alırken kütüphane kısmı eksik bırakılmıştır. (Aydın, 2021; Erkoç, 2015; Tombuş, 1945: 1539-1546). Oysa Hasan Paşa, hem II. Abdülhamid döneminde Beşiktaş'ta iz bırakmış hem de memleketi Çorum'da hizmetleri ile bugün dahi adından söz ettiren bir

kimsedir. Bu çalışmada Hasan Paşa'nın kütüphane vakfiyesinden ve vakfiyenin bir başka örneği olan sicildeki kayıtlardan hareketle hem kütüphanenin hem de Hasan Paşa'nın vakfettiği kitapların bir değerlendirmesi yapılmıştır. Böylece Hasan Paşa'nın biyografisine katkı sunulduğu gibi aynı zamanda kitaplarından hareketle düşünce dünyası değerlendirilmiştir.

2. Hasan Paşa Hakkında

Hasan Paşa, Çorum'da Gülabibey mahallesinde Kayış Köprüsü sokağında doğmuş, babası kılıç ustası Mustafa Ağa, annesi ise Kezban Hatun'dur. Çocukluk yıllarında Çorum'da babasının mesleği olan kılıç ustalığı ve aynı zamanda avcılık ile meşgul olan Hasan Paşa, yirmili yaşlarında askerlik için İstanbul'a gitmiştir. (Tombuş, 1945: 1539-1545). Askeriyede ikinci ordu dördüncü alayda beşinci bölük saf piyade taburunda bölük onbaşı olarak yer almış, Kırım Harbinde Anapa ve Gözleve'de bulunmuştur (Türk Tarih Kurumu Yazma Eserler Bölümü, Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 856, Yer Numarası. A.511).²

Hasan Paşa, 1857'ye gelindiğinde ikinci ordu beşinci alay üçüncü saf piyade taburu beşinci bölükte mülazım-ı sani görevinde bulunuyordu. Kısa bir süre sonra ise mülazım-ı evveliğe yükseldi. 1 Aralık 1863'te istifa ederek memleketine gitti.³ Bununla birlikte elde ettiği başarılar ve ardında bıraktığı namı ile İstanbul'da konuşulmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki 1868'de zaptiye birinci taburunun birinci bölüğüne bölük ağası tayin edilmiştir. Aynı yıl Karesi sancağında meydana gelen eşkıyanın bastırılması amacıyla zaptiye tabur ağası olarak atanmıştır. Buradaki görevinde 1861'de alaybeyliğine yükselmiş, bir müddet sonra 1874'te mirliva rütbesini kazanmıştır (Divan-ı Harp Mazbatası, 3-4) Sultan'ın sadık adamlarından birisi haline gelmekle birlikte Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sırasında güçlü bir kuvvetle Beşiktaş karakoluna saldırıldığı sırada Sultan'ı korumak için bir şey yapamamıştır. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin sonrasında Fatih zabita memurluğuna tayin edilmiştir (Şakir, 1943: 160-166).

Hasan Paşa, Fatih Zabitasında görev yaptığı sırada 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının çıkması üzerine cepheye gitmiş ve Ali Saip Paşa fırkasında Zibofçe'de kazanılan mühim zaferlerde görev almış, ardından üçüncü rütbeden Osmani nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ardahan Fırkasında ise Ferik Hüseyin Sabri Paşa kumandasında Liva kumandanı olarak yer almıştır. Burada başından kurşunla yaralandı (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1996: 15, 278). Bununla birlikte çevresindekilerin söylediklerine göre Hasan Paşa'nın başındaki yaranın Ardahan'dan firar ederken bir duvardan atlaması sırasında başını duvara çarpmasıyla olduğu şeklindedir. Doktorların raporlarının yaranın ezici bir durum sonucunda meydana geldiği şeklindeki yorumları da bu söylentiye güçlendirmiştir (Mehmet Arif Bey, 2016: 212). Hüseyin Paşa'nın harpte Ardahan kalesini hakkıyla savunamayarak bölgeyi mühimmatıyla birlikte Rus kuvvetlerine teslim etmesi, O ve yanındakilerin yargılanmalarına neden olmuştur. Ferik Ahmed Vahap Paşa'nın yönetiminde bir Divan-ı Harp kurularak Hüseyin Sabri Paşa ve yanındakilerle birlikte Hasan Paşa da yargılanmıştır (Divan-ı Harp Mazbatası, 22-29).⁴ Mahkeme sonucunda, cephede birinci derecede sorumlu olan Hüseyin Sabri Paşa ve diğerleri cezalandırılırken Hasan Paşa ile ilgili farklı bir karar alınmıştır. Mahkemenin Hasan Paşa ile ilgili kararına göre; "Paşa,

² Aynı mazbatanın iki kopyası daha bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu Yazma Eserler Bölümü, Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 28721, Yer Numarası. AlI-1265. Türk Tarih Kurumu Yazma Eserler Bölümü, Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 19442, Yer Numarası. Al-4214, s. 3-4.

³ Erkoç Hasan Paşa'nın görevine ara vererek memleketi tarafına hiç gitmediğini belirtmektedir (Erkoç, 2015: 35).

⁴ Hasan Paşa ilk ifadesinde, harbin ikinci günü Ardahan'a vardığını, Hüseyin Sabri Paşa tarafından Senger Tabyası kumandanlığına tayin olunmuştur. Tabyaya vardktan sonra Hüseyin Sabri Paşa'dan asker talep etmiş, kendisine dört bölük gönderilmiştir. Bu bölükler Rus askeriyeye muharebe etmiş, iki gün sonra tabyaya yeniden Rus saldırısı olmuş ve geri püskürtülmüştür. Daha sonra Rus askerlerinin keşif kolları Tekçam ve Dere içinde görülmüş, bunlar üzerine Topçu Binbaşı Zahdi Efendi tarafından top atılmıştır. Ama mermiler hedefi vuramamıştır. Bu durum, top hartuçlarının gerektiği gibi imâl edilememesinden kaynaklandığından hartuçlar ıslah edilerek yeniden hücüm edilmiştir. Hasan Paşa, tüm bunları Hüseyin Sabri Paşa'ya tahriren bildirmiştir. Ancak Hüseyin Sabri Paşa'nın yaveri Edhem gelerek topoların az olduğunu, boş yere gülle atılmaması gerektiğini ve bunun Hüseyin Sabri Paşa'nın emri olduğunu bildirmiştir. Hasan Paşa ise emre

muhafaza ve müdafaasına memur olduğu Senger Tabyasında askerini sebatını sağlayamaması ve Rus kuvvetleri tabyaya yaklaşır-yaklaşmaz orayı terk etmesi nedeniyle Divan-ı Harp'te suçlu bulunmuştur. Fakat Hasan Paşa, silk-i nizamiyede mülazımlık rütbesinde iken istifa ederek ayrılmış, daha sonra bölük ağalığı ile zaptiyeye girmiştir. Buradaki iyi hizmetleri karşılığında da mirlivalığa kadar terfi etmiştir. Dolayısıyla mirlivalık rütbesini haiz oluncaya kadar bölük, tabur, alay kumandanlıklarında bulunmamış, harbiyeye aşına olamamıştır. Harbin ilanından iki gün evvel Ardahan'a görevlendirilmiş, aynı gün Senger Tabyasına memur edilmiştir. Refakatine verilmiş olan askerinin hâl ve hareketine aşına olamadan karşı saldırı olmuştur." Ayrıca Hüseyin Sabri Paşa da Hasan Paşa'nın muharebede iyi hizmetleri olduğu yönünde ifade vermiştir. Tüm bunlardan ötürü Hasan Paşa cezalandırılmamıştır (Divan-ı Harp Mazbatası, 83 vd.) 93 Harbini eserinde teferruatıyla işleyen Mehmet Arif de Hasan Paşa ile ilgili benzer yorumlarda bulunmakta ve hatalarından dolayı onu suçlamamaktadır (Mehmet Arif Bey, 2016: 214-215).

Yargılamadan sonraki yıllarda Hasan Paşa'yı veliahtlığı döneminden tanıyan Sultan II. Abdülhamid onu saraya davet etmiştir. Kendisine iltifatta bulduktan sonra Hasan Paşa'yı eski görevi olan Beşiktaş zabıta memurluğuna getirmiştir (Şakir, 1943: 167). Hasan Paşa Beşiktaş Muhafızlığı görevindeyken II. Abdülhamid'in bulunduğu bölgeyi koruduğu kadar Çırağan sarayında bulunan eski sultan V. Murad'ı da kontrol altında tutuyordu. Dolayısıyla V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için yapılan herhangi bir girişimi önlemek çoğu zaman Beşiktaş Karakolu'nun yani Hasan Paşa'nın sorumluluğundaydı. Nitekim Ali Suavi'nin önderlik ettiği Çırağan Vaka'sının bastırılmasında Hasan Paşa aktif bir şekilde yer almıştır. Ali Suavi'yi başından sopayla vurarak öldürmüştür (Uzunçarşılı, 1944: 79-84). Hasan Paşa konuyla ilgili daha sonra açılan davada yazılı olarak ifadesini vermiştir ((BOA Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 23/26, 21 Cemaziye'l-ewvel 1295 (23 Mayıs 1878)).

Çırağan olayından sonra Hasan Paşa'nın II. Abdülhamid ile olan ilişkileri daha da yakınlaşmış, Murassa-i Osmani nişanı (BOA İrade Dahiliye (İ. DH) 1180/92303, 3 Şevval 1307 (23 Mayıs 1890)), murassa mecidi nişanı (BOA Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 1502/112590, 29 Mayıs 1316; BOA İrade Taltifat (İ.TAL) 214/32, 7 Safer 1318 (6 Haziran 1900)), Hicaz Demiryolu madalyası almıştır (BOA İ. TAL, 318/65, 13 Ramazan 1321 (3 Aralık 1903)). Kendisi dışında eşine ikinci rütbeden şevkat nişanı (BOA İ.DH, 1066/83636, 20 Cemaziye'l-ewvel 1305 (3 Şubat 1888)) daha sonra birinci rütbeden şevkat nişanı (BOA İ.TAL, 80/46, 13 Zilhicce 1312 (7 Haziran 1895)), mekteb-i harbiye-i şahane talebesinden olan oğlu Emin Bey'e iftihar madalyası (BOA İ.DH, 1256/98624, 18 Cemaziye'l-ewvel 1309 (20 Aralık 1891)), gelinine ikinci rütbeden şevkat nişanı (BOA İ.TAL, 77/14, 2 Zilkade 1312 (27 Nisan 1895)), büyük kızına birinci, küçük kızına ikinci rütbeden şevkat nişanı verilmiştir (BOA İ.TAL, 210 /4, 3 Muharrem 1318 (3 Mayıs 1900)). Daha sonra küçük kızına ve gelinine de birinci rütbeden şevkat nişanı ihvan edilmiştir. (BOA İ.TAL, 295/28, 29 Zilkade 1320 (27 Şubat 1903)). Bu dönemde takdir ve mükafatın başka bir şekli atıyye ve iftariye verilmesiydi. Bu anlamda Hasan Paşa ve oğulları atıyye-i seniyye ve iftariye ile sık sık ödüllendirilmiştir.⁵

---

itaat etmeyeceğini, bu tarz emirlerin tahiren verilmesi gerektiğini kendisine söylemiştir. Hatta gerektiğinde top atmaktan çekinmeyeceğini belirtmiştir. Emiroğlu Tabyası dağılıp asker firar ettiğinde de Hasan Paşa, Hüseyin Sabri Paşa'dan yardım istemiş, ancak yine yaver Edhem gelerek askerinin Hüseyin Sabri Paşa'nın emriyle dağıldığını söylemiştir. Bozulmanın diğer tabyalara sıçramaması için Hüseyin Sabri Paşa'nın komutanlığında toplantı yapılmış, Hüseyin Paşa, sonuna kadar savaşılması emrini vermiştir. Fakat bozulan askerle nasıl savaşılacağı sorulduğunda, onların kendisinin emriyle firar ettiğini dile getirmiştir. Rus askeri, Hasan Paşa'nın emrindeki Senger Tabyasına saldırdığı zaman da Hüseyin Sabri Paşa'dan yardım istemiş ancak gönderilmemiş, Hüseyin Paşa'ya ulaşmak dahi mümkün olamamıştır. Yardımın gecikmesi nedeniyle de emrindeki askerler dağılmıştır. Hasan Paşa, şu durumda Hüseyin Sabri Paşa'dan bir talimat alıp almadığı sorularına ise almadığı yönünde cevap vermiştir. Bunun üzerine Vahap Paşa tarafından Hasan Paşa'ya iki hususta suç itham edilmiştir. Birincisi, mayıs ayının dördüncü cumartesi günü Rusya, sadece Emiroğlu Tabyasına taarruz ve hücum etmişti. Bu tabyada bulunan asker ve zabitan sebatlılık göstererek Ardahan kasabasına doğru firar etmişti. Şu durumda Hasan Paşa'nın kumandasında bulunan ve bu muharebeye katılmamış olan Senger Tabyasındaki askerler neden mevkiilerini terk etmişlerdir ve Hasan Paşa buna engel olmamıştır? İkinci olarak Rus askerleri daha sonra Kötemelik, Senger ve Gazi Tabyalarına da saldırmıştır. Ancak yapılan tahkikattan anlaşıldığı kadarıyla Senger Tabyasında hiçbir zayıf verilmemiş, daha en başından bölge terk edilmiştir. Böyle küçük bir muharebede Senger Tabyası'nın terk edilmesi diğerlerinin de firarına neden olmuş, bunda ise Hasan Paşa birinci derecede mesul tutulmuştur. Hasan Paşa yeniden sorgulanmıştır. Benzer cevapları yinelemiştir. Hasan Paşa, Divan-ı Harpta Vahap Paşa tarafından suçlu bulunmuştur.

⁵ 1890'da Hasan Paşa'ya yüz Osmanlı lirası atıyye verilirken iki oğluna da kırk lira verilmiştir. BOA ML. EEM, 139/7, 20 Şevval 1307 (9 Haziran 1890). Bir defasında Hasan Paşa ve oğlu yüz Osmanlı lirası iftariye almıştır. BOA ML. EEM, 168/111, 14 Ramazan 1310 (1 Nisan 1893). 1900 senesinde kendisine yüz, oğullarına kırk Osmanlı lirası iftariye verilmiştir. BOA ML. EEM, 331/8, 10 Ramazan 1317 (12 Ocak 1900). 1902'de Hasan Paşa'ya yüz elli Osmanlı lirası, oğullarına ise altmış lira iftariye verilmiştir. BOA ML. EEM, 425/77, 10 Ramazan 1320 (11 Aralık 1902). 1903'de kendisine yüz elli lira iftariye takdim edilmiştir. BOA ML. EEM, 456/20, 10 Ramazan 1321 (30 Kasım 1903).

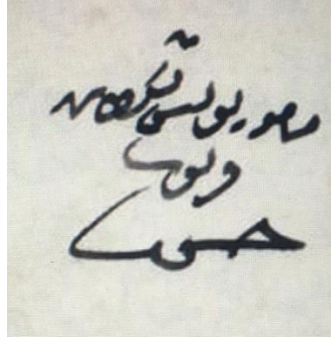
1904'te Hasan Paşa vefat etmiş, cenaze masrafları II. Abdülhamid'in emriyle hazine tarafından karşılanarak Barbaros Hayrettin Paşa haziresine defnedilmiştir (BOA HH.İ, 174/45, 13 Şaban 1322 (23 Ekim 1904)). Cenaze işlemlerinden sonra Hasan Paşa'nın türbesinin yaptırılması ile ilgili masraftan dolayı maliye hazinesi ve hazine-i hassa arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Aslında ilk önce türbenin masrafı olan bir milyon iki yüz kırk bir bin otuz altı kuruşun devletçe karşılanmasına karar verilmiştir. Ancak hazine-i hassa, muharebeden dolayı bu meblağın nakden karşılanmasının mümkün olmadığını, bu nedenle paranın maliye hazinesinden istenmesini talep etmiştir (BOA BEO, 3537/265222, 30 Mart 1325). Türbe, masrafları Maliye Nezaretinden karşılanarak Hayrettin Paşa haziresine yapılmıştır. Ancak II. Meşrutiyetin ilanından sonra II. Abdülhamid'in yakın adamlarından birisi olan ve onunla anılan Hasan Paşa'nın türbesinin taşınması gündeme gelmiştir. İlk olarak İttihat ve Terakkî'den olan Ali Şükrü, Donanma Mecmuasında yayınladığı yazısı ile türbenin yerinin değiştirilmesi fikrini ortaya atmıştır. Temel dayanak noktası ise Hayrettin Paşa'nın vakfiyesi olmuştur. Çünkü vakfiyeye göre, hazireye sadece Hayrettin Paşa'nın köleleri ve çocukları defnedilecekti. Bu tartışma Ali Şükrü Bey'den sonra da devam etmiştir. Hasan Paşa'nın türbesinin Hayrettin Paşa haziresinde olması adeta bir hakaret ve tecavüz olarak addedilmiştir. Nitekim türbe, Ceride-i Bahriye tarafından "Heykel-i Zalim" olarak nitelendirilmiştir. 1915'te Mehmet Reşad döneminde türbenin taşınması kararı çıkarılmıştır. Ancak araya giren savaşlar dolayısıyla taşıma işlemi ertelenmiştir. 1935'te Hayrettin Paşa türbesinin etrafına park yapılacağı, bu nedenle Hasan Paşa türbesinin kaldırılacağı ilan edilmiştir. Ailesine de bir ay süre verilerek Hasan Paşa'nın mezarı Hayrettin Paşa türbesinden kaldırılarak Çırağan Sarayı'nın arkasında bulunan annesi ve ilk eşinin mezarlarının da bulunduğu Yahya Efendi mezarlığına taşınmıştır (Aydın, 2021: 563).

Hasan Paşa'nın nevi şahsına münhasır biri olduğu, arkasında kendisiyle ilgili bıraktığı söylentilerden de anlaşılabilir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Anılar kitabında Hasan Paşa'dan "sopacı Hasan Paşa" olarak bahsetmektedir (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1996: 15). Bu onun Ali Suavi'yi sopayla başından vurarak öldürmesi ve karakolda suçluları sopayla dövdüğü söylentisinden ileri gelmektedir. Son vakanüvis Abdurrahman Şeref de Hasan Paşa ile ilgili sopalı bir rivayet anlatmaktadır; "Beşiktaş semtinde oruç tutmayanları ve sarhoş olarak nâra atanları meşhur sopasıyla bir temiz islatır ve siyaset edepsizlerine asla acımazdı" demektedir. (Abdurrahman Şeref, 1985: 230). Hakkında söylenenlerden en bilineni kuşkusuz okuma-yazma bilmediği ile alakalıdır.

Hasan Paşa hakkında Sicil-i Osmanî'de 1832'de Çorum'da doğduğu ve sıbyan mektebinde okuduğu bilgisi verilmektedir. 1850'de askerlik kurasının gelmesiyle Çorum'dan ayrılan Hasan Paşa, önce Osmanlı-Rus Savaşına katılmış, daha sonra askerlik mesleğinden ayrılarak zabıtalığa geçmiştir (Pakalın, 2008: 97). Benzer şekilde Salim Aydın tarafından da Paşa'nın Çorum'da sıbyan mektebine gittiğine dair kayda ulaşılmıştır (Aydın, 2021: 558). Aslında Hasan Paşa'nın Çorum'daki sıbyan mektebinde aldığı eğitim dışında bir okula gitmediği anlaşılmaktadır. Hem bu durum hem de muhtemelen onun karakolda suçlulara karşı gösterdiği kaba tavırları kendisinin cahil olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Öyle ki Ali Said, Saray Hatıraları'nda Hasan Paşa'nın bir kişiyi sorgularkenki tavrına tanık olduğunu, dayanamayıp karakolu terk ettiğini belirttiikten sonra, görev yaptığı karakol ile ilgili "medenî ve hassas olanların mezkur karakola atf-ı nazar nefret etmeleri tabiidir" demektedir (Ali Said, 1338: 99).

Hasan Paşa'nın cahillik meselesi, onun okuma-yazma bilmemesi ile ilgili olmayıp tavır ve davranışlarıyla alakalı bir husustur. İmzası ile ilgili söylentiler de onun okuma-yazma bilmemesi rivayetini güçlendirmiştir. Sicil-i Osmanî'de "Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa, imzasını eski rakamlardan sekizi evinde yediyi biraz aşağıda yazmak, ikisinin arasına bir çizgi çekmek suretiyle attığı için Yedi Sekiz Hasan Paşa şöhretiyle anılırdı" şeklinde bir bilgi geçmektedir (Pakalın, 2008: 98). Ziya Şakir ise konuyla ilgili "Müşir üniformasını taşıdığı zamanlarda bile Arap harfleriyle sekiz ve yedi rakamlarını fasılalı yazar ortalarına bir çizgi çekerek Hasan şeklinde imzasını atardı" demektedir Şakir, 1943: 160).

Bununla birlikte İstanbul'da Jandarma Alaybeylerinden Osman Ağâh Bey'in evinde gerçekleşen bir hırsızlık olayı için yürütülen soruşturmada, görevlilerin işin içinden çıkamaması üzerine "Hasan Paşa hazretlerinin böyle işlerde mahâret-i kâmile olduğu" Paşa özellikle çağrılmış ve soruşturmayı devralmıştır. Sonuçta tutulan tutanakta Hasan Paşa "Memur-ı Polis-i Beşiktaş Ferik" şeklinde unvânını yazdıktan sonra imzasını atmıştır (BOA Y.PRK. ZB, 2/1, 26 Muharrem 1299 (18 Aralık 1881)).

Resim 1: Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın İmzası

3. Hasan Paşa Kütüphanesi ve Çorum'daki Yeri

Çorum'da doğup büyüyen Hasan Paşa, İstanbul'da önemli görevlere geldikten sonra memleketi ile olan bağlarını koparmamış, çeşitli hizmetlere bulunmuştur. Öncelikle Sivas'a bağlı bir sancak statüsünde olan Çorum, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile bir kaza haline getirilmiş, Sungurlu ile birlikte Yozgat sancağına bağlanmıştır. (Aktüre, 2015: 125). Yedi-Sekiz Hasan Paşa, Çorum'un yeniden sancak statüsüne getirilmesi için bazı girişimlerde bulunmuştur (BOA. Y.PRK.ZB, 11/74, 4 Zilkade 1310 (20 Mayıs 1893)).⁶ Ayrıca Hasan Paşa Çorum'da Hıdırlık ve bugün Gülabibey Camii olarak da bilinen Han camisini tamir ettirmiştir (Erkoç, 2015: 176-180). Bugün Çorum merkezinde varlığını koruyan Saat Kulesi, 1896'da Hasan Paşa tarafından II. Abdülhamid'in emriyle yaptırılmıştır. Minareye benzeyen kule, sarı kesme taştan yapılmış olup güney tarafında hattat Mehmet Nuri Efendi tarafından yazılan kitabesi yer almaktadır (Acun, 2018: 32).⁷ Hasan Paşa'nın Çorum'a en önemli hizmeti çalışmanın da konusunu teşkil eden, Ulu Cami bahçesinde yaptırdığı Hasan Paşa Kütüphanesidir.

Kütüphane konusunda oldukça zengin ve şanslı olan Çorum'da Hasan Paşa'nın kütüphanesinden önce başka kütüphaneler mevcuttu. 1737'de İskilip'te kitap sayıları elli-yetmiş arasında olan üç adet kütüphane kurulmuştu. 1761'de yine İskilip'te altmış yedi, 1822'de yirmi adet kitaptan oluşan iki kütüphane daha tesis edilmişti. Çorum merkezde ise 1786'da Süleyman Feyzi Paşa tarafından Çöplü Mahallesinde beş yüz seksen kitaptan oluşan bir kütüphane kurulmuştur (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 2. Def'a 1317 (1899), s. 966-967). Kitap sayısının o dönemde taşrada kurulmuş bir kütüphane için bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Süleyman Feyzi Paşa'nın kim olduğu konusunda Eşref Ertekin, Küçük Saatli Maarif Takviminde yer alan bir bilgiden hareketle, Reisülküttab Süleyman Feyzi ile aynı kişi olduğu kanaatine varmıştır. Ertekin anılarında, kütüphanenin vakfiyesinin ise Çorum'da bulunan Kara Alioğulları'ndan Köstekli Mehmed adında bir kimsede olduğunu, onun vakfiyeyi kütüphaneye getirecek kendisine gösterdiğini zikretmektedir. Kütüphanenin bugün İstiklal okulunun bulunduğu yerde kubbeli taş bir binada kurulduğunu, II. Meşrutiyetle birlikte okul yapıldığını ancak kütüphanenin olduğu gibi bırakıldığını belirtmektedir (Demiryürek ve Ozulu, 2017: 294).

Tanzimat Fermanı ile birlikte ise İstanbul dışında Anadolu'nun pek çok yerinde müstakil kütüphanelerin sayısı artmıştır. Buna paralel olarak 1844'te Çorum'un Akpınar mahallesinde sakin, el-Hac Ali Efendi ibn-i Mahmud, aynı mahalledeki bir mektebe yirmi dokuz adet kitap vakfederek bir mektep kütüphanesi kurmuştur (Erünsal, 2020:

⁶ 1893'te merkeze sunduğu ve altında kendi mührünün bulunduğu raporunda şöyle diyordu; Osmanlı saltanatı aleyhinde hareketleri olan Ermeni komitelerinin Merzifon ve civarındaki hareketlerinin önlenmesi için Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Çorum kazasının mutasarrıflığa dönüştürülmesi elzemdi. Bunun için şura-yı devletten tanzim olunan mazbata geciktirilmeksizin işleme konulması gerekirken, sadareten geciktirilmiş olduğunu üzüntüyle öğrendiğini dile getiriyordu. Ardından işlemlerin hızlandırılması adına mazbatanın bir suretinin, Çorum'dan gönderilen telgrafnamenin ve Çorum'un önemini gösteren resimlerin leffen takdim kılınarak Çorum'un bir an önce mutasarrıflık haline getirilmesinin icraya konulmasının gerekli hallerden olduğunu belirtiyor, son sözü padişaha bırakıyordu.

⁷ Kitabesinde "Şehinşah-ı zaman Abdülhamid Han-ı keremkarın, ferman-ı kiramından Hasan Paşa'yı bihemta, bütün evkatını vakf eyledi ihya-i hayrata, muvaffak eylesun her dem anı amaline Mevla, bu saat külesi ez cümle hayrat-ı güzüninden, yapıldı yümn-ü evferle bu şehri eyledi ihya, çıkup bir vakt-i eşrefte yazıldı babına tarih, bu mikat-i celili yapıldı bak Lütfi Hasan Paşa 1312" yazmaktadır.

349). 1839'da Çorum'da doğan ve ilmiye sınıfına mensup önemli bir aileden gelen Ahmed Feyzi Efendi, çeşitli alimlerden dersler aldıktan sonra icazet alarak Çorum'da uzun bir dönem müderrislik yaparken, aralıklarla müftülük ve şer'iyye mahkemelerinde kadılık vazifesinde bulunmuştur. Ailesinden kalan ve kendisinin edindiği değerli eserlerle yaklaşık altı bin yüz on iki adet kitaptan oluşan kitaplığıyla Çorum'da en büyük kütüphaneyi 1870'lerde tesis etmiştir (Şahin, 1989: 67-68).

Çorum merkezde 19. yüzyılın son çeyreğinde iki kütüphane olduğu ilk olarak 1889/1307 Ankara vilayet salnamesinde "iki bin dokuz yüz altmış kütüb-i mütenevvia ve nefiseyi havi iki kütüphane kasaba-i mezkureyi tezyin etmekte" şeklinde geçmektedir (Ankara Vilayet Salnamesi, 11. Def'a 1308/1309 (1891), s. 286). 1893/1311 yılına ait salnamede "iki bin dokuz yüz altmış kütüb-i metnua ve nefiseyi havi iki kütüphane kasaba-i mezkureyi tezyin etmekte" ibaresi tekrar edilmiştir (Ankara Vilayet Salnamesi, 12. Def'a 1311 (1893), s. 216.). 1900/1318'e gelindiğinde salnamede kütüphanelerle ilgili daha detaylı bilgi verilmiştir. Buna göre, "beş yüz altmış beş adet Süleyman Fevzi Paşa'nın ve beş yüz doksan bir adet Müşir Hasan Paşa hazretlerinin ve altı bin yüz on iki adet müftü-i esbak Ahmed Feyzi Efendi'nin ihya ve inşa eyledikleri kargir üç bab kütüphanede kütüb-i nefise" bulunmaktaydı (Ankara Vilayet Salnamesi, 13. Def'a 1318 (1900), s. 259).

Çorum'da 19. yüzyılın sonlarında Hasan Paşa kütüphanesi ile birlikte üç kütüphane olduğu muhakkaktır. Ancak belirsiz olan durum bu kütüphanelerdeki kitap sayılarıdır. Yukarıda da görüldüğü üzere Ahmed Feyzi Efendi'nin kitap sayısındaki farklar yanlışlık sonucu yazılamayacak derecede yüksektir. Benzer durum aslında Hasan Paşa tarafından kurulan kütüphane için de geçerlidir. 1900'deki vilayet salnamesinde sayı, beş yüz doksan bir olarak verilmişken, Maarif Nezareti salnamesinde sayı yüz yetmiş olarak verilmiştir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 2. Def'a, s. 966-967). Bu bilgi, İhsan Sabuncuoğlu tarafından kaleme alınan Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I, II, III adlı eserde kullanılmış (Sabuncuoğlu, 2010: 9), böylece Hasan Paşa'nın yüz yetmiş eser bağışladığı bilgisi günümüze kadar kullanılagelmiştir. Ethem Erkoç bu bilgiye dayanarak Hasan Paşa'nın kütüphaneyi yüz yetmiş kitap ile kurduktan sonra İstanbul'dan sürekli desteklediğini belirtmiştir. (Erkoç, 2015: 186). Eşref Ertekin'e dayanarak Albert Dietrich ise Hasan Paşa kütüphanesinde, otuz seçkin Kuran-ı Kerim, Selçuklu dönemine ait dokuz yüze yakın cilt olduğundan bahsetmektedir (Dietrich, 1967: 309-310).

Tüm bunlarla birlikte kütüphane ile ilgili detaylı bilgiye ulaşmak ve bu çelişkiyi ortadan kaldırmak vakfiyesini ve sicildeki kaydını incelemekle mümkün olmuştur. Hasan Paşa, vakıf kütüphanesini Beşiktaş siciline kaydettirmiş, vakfının şartlarını ve bağışladığı kitaplarının listesini burada vermiştir (Erünsal, 2008: 304; Beşiktaş Şer'iyye Sicili 197: 4-6). Sicile ek olarak bir de kütüphane vakfiyesi düzenlemiştir. Vakfiye, bugün Çorum'da yer alan Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesinde "Vakıfname" adıyla 19 Hk 18818 koduyla bulunmaktadır. Ancak kataloglama yapılırken katalog fişinde yazar olarak "Hasan Paşa bin Mustafa Ağa" yazılırken, içindekiler kısmında vakfedenin adına rastlanmadığı kaydedilmiştir. Bu durum vakfiyenin bulunmasını zorlaştırırken, eser detaylı incelendiğinde Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın Çorum'da kurduğunu vakıf kütüphanesinin vakfiyesi olduğu anlaşılmıştır.

Kütüphanenin vakfiyesinden ve sicildeki kaydından anlaşıldığı kadarıyla 1895 yılında kurulduğu tespit olunmaktadır. Vakfiyesindeki kayda göre, Hasan Paşa, vakfettiği kitapların saklanması için Çorum sancağında merkezde bulunan caminin derununa bir kütüphane binası inşa ettirmiştir; "kütüb-i mevkufe-i mezkurem nefsi-i Çorum sancağında kain cami-i kebir dairesi derununda inşa ve ta'mir eylediğim kargir kütüphaneye" şeklinde ifade edilmiştir (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Paşa b. Mustafa Ağa, Vakıfname, Demirbaş Numarası, 19 Hk 18818: 16).⁸

Çorum'da vakıfların en fazla yoğunlaştığı yer olan Ulu Cami, hamamlarıyla, medreseleriyle bir külliye özelliği göstermekte ve yaklaşık yirmi beş medresesi bulunmaktaydı (İllica, 2006). Osmanlı'daki vakıf kütüphanelerinin bir külliye içerisinde kurulanlar ve başlı başına ayrıca teşkil edilen kütüphaneler olarak farklı şekillerde var olduğu (Cunbur, 1962: 3-21; Anameriç, 2019: 306-342) hesaba katıldığında, Hasan Paşa'nın kütüphanesi hem cami içerisinde

⁸ Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesinde yaptığım çalışmalarda gösterdiği kolaylık ve yardımları için kütüphane müdürü İsmail Duyar'a teşekkür ederim.

bir külliye kütüphanesi hem de müstakil bir kütüphane özelliği taşımaktadır. Nitekim kütüphane için ayrı bir vakfiye düzenlendiği gibi camiden tamamen ayrı görevliler tayin edilmiştir.

Kütüphanenin amacı, “kütüphane-i mezkure erbab-ı istifadeye küşad buluna” ifadesinden de anlaşılacağı üzere istifade edebilecek düzeyde donanımlı kişilerin kullanımı içindir. Vakıf kütüphanelerinin önemli özelliklerinden birisi, kurulurken düzenlenen vakfiyelerinde kurumun tüm işleyişinin belirlenmiş olmasıdır. Dolayısıyla öncelikle kütüphanede görev alacak kimseler, bunların nitelikleri vakfiyede belirlenirdi. Genel olarak vakıflarda en üstte nazır bulunmakta, o mütevellilerin işlemlerini denetleyip vakfın vakfiyesine uygun yönetilip yönetilmediğini kontrol etmekteydi (Erünsal, 2020: 416). Hasan Paşa da kütüphanenin devamlılığı, kendisi öldükten sonra vakfın kapatılıp tatil edilmekten kurtulması ve şartların hilafına hareket edilmesinin önlenmesi amacıyla hafız-ı kütübler üzerine karındaşı Osman Ağa’yı nazır tayin etmiştir. Osman Ağa’nın vefatından sonra evladına ve ondan sonra çocuklarından yaşlı olanlarına verilmiştir. Soyunun kesilmesi durumunda ise Çorum’da “ba-menşur-ı ali me’zun b’l-ifta olan zatın müteveli ve nazır-ı vakfiye nasb ve tayin” olunmasını şart koşmuştur.

Nazırın ardından kütüphanenin idaresinden birinci derecede sorumlu kimseler mütevellilerdi. Vakfın kurucusu hayattayken müteveli olarak kendini tayin etmekte, öldükten sonra bu görevi kendi soyundan kimselere devretmekteydi (Erünsal, 2020: 417). Hasan Paşa da benzer şekilde kendisinden sonra müteveli olarak oğlunu atamıştır. Vakfiyede, yaveran-ı Hazret-i Şehriyariden ve Ferikan-ı Kiramdan Beşiktaş Polis Memuru Elhac Hasan Paşa hazretleri bin Elhac Mustafa Ağa, vakfına oğlu jandarma kaymakamı Muhammed Emin Bey’i müteveli tayin kılarak gerçek mülkünde bulunan yaklaşık dört yüz yirmi adet kitabını vakfetmekte ve bunun vakfiye ile kayıt altına alındığı beyan olunmaktadır.

Kütüphanenin devamlılığı ve günlük işleyişi açısından görevliler ayrıca önem arz etmekteydi. Bu nedenle vakfiyelerde kütüphanelerin personel ve görevleri de belirtilmekteydi. Bunların en başında gelen görevli hafız-ı kütüb idi. Kütüphanenin işleyişinde birinci dereceden sorumlu olmalarından dolayı hafız-ı kütüpler vakfiyelerde genellikle detaylı olarak anlatılmıştır (Erünsal, 2020: 420). Hasan Paşa, kütüphanesine hafız-ı kütüb olarak Çorumlu hafız Abdullah İbn Hafız Mustafa İbn Yusuf Bahri adlı kimseyi tayin etmiştir. Hasan Paşa tarafından tayin edilen bu ilk hafız-ı kütübün hafız olduğu anlaşılmaktadır. Onun dışında hafız-ı kütüpte bulunması gereken nitelikler, yapması gereken görevler gibi detaylandırmaya girilmemiştir. Hafız-ı kütüplüğün devamı için, Yusuf Bahri’den sonra evlatlarına geçmesi şart koşulmuştur. Ancak bunlardan yaşlı ve liyakatli olanlarına devredilmesi özellikle belirtilmiştir. Soyunun tükenmesi durumunda ise hafız-ı kütüb nasbının müteveli tarafından yapılması şartı getirilmiştir.

Kütüphaneye hafız-ı kütüb olanların maaşının miktarı vakfiyede belirtilmemiştir. Masrafların Hasan Paşa hayattayken bizzat kendisi tarafından karşılanacağı, vefatından sonrası için ise ayrıca bir vakfiye tanzim ettireceği, bu vakfiyeye göre hareket olunmasını şart koştuğu anlaşılmaktadır. Kütüphaneyi 1895’te kurmuş, 1904’te ise kendisi vefat etmiştir. Yaklaşık bu on yıllık süre zarfında ayrıca bir vakfiye tesis edip etmediği bilinmemektedir.

Hasan Paşa ikinci bir vakfiye düzenleme düşüncesiyle olsa gerek vakıfnamesini oldukça kısa tutmuştur. Kütüphanenin çalışma şartları kısaca belirtilmiştir ki kütüphanenin Salı, Cuma ve diğer tatil günleri dışında, hatta Ramazan ayında dahi erbab-ı istifadeye açık bulundurulması istenmiştir. Kütüphanede bulunan kitapların dışarı çıkarılması kesinlikle yasaklanmıştır. Vakfın tevliyetini Hasan Paşa, hayatta olduğu sürece kendi üzerine almış, öldükten sonra ise neslinden yaşlı olanlarına bırakmıştır.

Ulu Cami bahçesinde yaptırılan bu kütüphane, 1922’de yıkılmıştır. Kütüphanenin fotoğrafı bulunmadığından caminin neresinde yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte genel kabul, cami avlusunun batısında kurulduğu yönündedir (İlca, 2006). Kütüphane yıkıldıktan sonra kitaplar önce, günümüzde Çorum Belediyesi olarak kullanılan binaya taşınmıştır ve burası 1925’e kadar Millet Kütüphanesi olarak hizmet vermiştir. Çorum’da kütüphaneciliğin en bilinen simalarından olan Eşref Ertekin de Milli Kütüphaneye ilk hafız-ı kütüb olarak tayin edilmiştir. Eşref Ertekin 1957’de yaş haddinden emekli olana kadar bu görevini sürdürmüştür. Dolayısıyla ondan alınan bilgilere göre, 1932’de Halkevi Çorum Şubesinin kütüphanenin bulunduğu binada açılması üzerine kütüphane salonu alt kata indirilmiştir. Kitaplar ise bir müddet eski İnkılap okulu binasının iki odasına taşınmıştır. Nihayet Bahçelievler’de bugün de kullanılan müstakil bir kütüphane binasının yaptırılmasıyla Çorum’daki kütüphanelerde bulunan kitaplar buraya nakledilmiştir. Daha sonra kütüphanedeki eski basma ve yazma eserler İstiklal İlkokulu olarak bilinen taş binaya

alınmış, Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi adıyla yeni ve ayrı bir kütüphane olarak hizmete açılmıştır (Demiryürek ve Ozulu, 2017: 52).

Hasan Paşa kütüphanesinden geriye kitabesi ve kitapları kalmıştır. Kitabesinde “Ola ikbal-i füz’un Hacı Hasan Paşa’nın / yaptı darü’l kütübi eyledi ilmi ihya / tak-ı vâlâsına cevherle yazulsun tarih/ çok güzel kütüphane oldu beğendi u’refa / ketebehu el fakir el hakir sene 1314, Mehmed Nuri el-Beşiktaşî” yazmaktadır. Hasan Paşa kütüphanesinin kitabesi bugün Çorum Müzesinde muhafaza edilmektedir.⁹

Resim 2: Yedi Sekiz Hasan Paşa Kütüphanesinin Kitabesi

Kitaplar ise Çorum’da bulunan diğer kütüphanelerdeki eserlerle birleştirilerek kurulan Çorum Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesindedir. Kütüphanedeki kitaplar arasında Hasan Paşa’nın kitapları onun düzenlediği vakfiyeden tespit edilebilmektedir. Vakıf kütüphanelerinin vakfiyelerinde genellikle kitapların listesi verilmektedir. Hatta bu listeler uzun süre katalog veya fihrist olarak kullanılmaktaydı (Cunbur, 1964). Hasan Paşa’nın vakıfnamesinde de vakfiyenin büyük kısmını kitapların listesi oluşturmaktadır ve bu listenin bir müddet fihrist olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü vakfiye, bir defter içerisinde yer almakta ve dış kapaktan sonra gelen ilk sayfada “fihrist-i kütüphane-i Hacı Hasan Paşa” yazmaktadır.

Kütüphaneye vakfedilen kitapların bir listesinin verilmesi, hem o dönemde kütüphanenin işleyişini kolaylaştırması hem de bugün kütüphane ve biyografi çalışmalarına katkı sunması açısından önem arz etmektedir. Nitekim cami ve mescid bahçelerine kurulan şahsi kütüphanelerde kurucular, ilgi alanlarına ve mesleklerine göre kendi temin edip okudukları kitapları vakfettiklerinden, bu tür vakıf kütüphaneleri kişinin kimliğini yansıtmaktadır (Erünsal, 2008: 440). Bu anlamda Hasan Paşa’nın Ulucami bahçesinde kurduğu kütüphane ve vakfettiği kitapların detaylı bir kritiği Paşa’nın hayatına önemli bir katkı sunacaktır.

4.Hasan Paşa’nın Vakfettiği Kitaplar ve Bunların Değerlendirilmesi

Sicilde ve vakfiyede yer alan listeler detaylı olarak incelenmiştir. Vakfiyede herhangi bir yıpranma olmamış, muntazam şekilde günümüze ulaşmış ve düzenli bir yazıyla kaleme alınmıştır. Toplamda yirmi beş sayfa olan vakıfnamenin kendisi yirmi iki sayfa olup sonradan üç sayfa ilave yapılmıştır. Eklenen sayfalarda da kitap listesi vardır. Osmanlı Devlet’inde özellikle müstakil olarak kurulan kütüphanelerin ana koleksiyonlarının daha sonra ilave ve eklemelerle zenginleştirilmesinin oldukça yaygın bir gelenek olduğu göz önüne alındığında (Erünsal, 2008: 429) bu

⁹ Kitabenin fotoğrafının çekilmesinde gösterdiği kolaylıktan dolayı Çorum Müzesi Müdürü Metin Çakar’a teşekkür ederim. Çorum Müzesi, Envanter no: 324 (9-329-69). Ayrıca kitabe ile ilgili çalışmalar için bakınız: Hacıismailoğlu- Yiğit 2016, s. 323-341.

ikinci listenin de Hasan Paşa tarafından sonradan vakfedilen kitaplar olduğu düşünülmüştür. Bu doğrultuda Hasan Paşa Yazma Eserler kütüphanesinde ikinci listedeki eserlerin bir araştırması yapılarak, Hasan Paşa'nın vakıf mührünün olup-olmadığı kontrol edilmiştir. İkinci listede yer alan Katip Çelebi'nin Tarih-i Fezleke'sinde (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Katip Çelebi Mustafa b. Abd-Allâh Hacı Halife, Fezleketü't-Tevarih, DN, 19 Hk 1170) Hasan Paşa'nın mührünün yer alması, ikinci listenin de Hasan Paşa'ya ait olduğunu ispatlamıştır. Dolayısıyla Hasan Paşa, kütüphanesini sonradan desteklemeye devam etmiştir. Vakıfnamenin ilk koleksiyonunda yaklaşık dört yüz yirmi iki adet kitap bulunmaktadır. Vakfiyenin sonuna eklenen üç sayfalık kısımda ise seksen dört kitap olup Hasan Paşa, toplamda yaklaşık beş yüz altı kitap vakfetmiştir. İlk listedeki kitapların on dokuz, ikinci listede de sekiz tanesi yazmadır.

Hasan Paşa'nın kitapları nereden temin ettiği hususunda ise Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan eserler incelenmiştir. Örneğin, Ebu's-Su'ud Muhammed b. Muhammed el-İmadî'nin Mesa'il-i Fetava adlı eserinde el-Hac Mehmed Paşa adında birisinin vakıf kaydı bulunmaktadır (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Ebu's-Su'ud Muhammed b. Muhammed el-İmadî, Mesail-i Fetava, Demirbaş Numarası, 19 Hk 1657). Benzer şekilde Hasan Paşa'nın vakfettiği eserlerden birisi olan Nev'i Mehmed Ma'alkaravi'nin Neta'icü'l-Fünun adlı eserinde de el-Hac Mehmed Paşa'nın mührü yer almaktadır (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Nev'i Mehmed Efendi Ma'alkaravi, Neta'icü'l-Fünun ve Mehasinü'l-Mütûn, Demirbaş Numarası, 19 Hk 3153). Bunun dışında Hasan Paşa'nın mührünün yer aldığı Molla Hüsrev'in Durerü'l-Hukkam fi Şerhi Gureri'l-Ahkam adlı eserinin başında "Hasan Hüseyin" yazmaktadır (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Molla Husrev Muhammed b. Feramurz Tarsusi, Durerü'l-Hukkam fi Şerhi Gureri'l-Ahkam, Demirbaş Numarası, 19 Hk 4603). Dolayısıyla Hasan Paşa, kütüphanesini çeşitli yerlerden ve uzun bir dönem boyunca yavaş yavaş temin etmiş görünmektedir.

Vakfedilen kitapların üzerine genellikle ya vakıf mührü basılmakta ya da vakıf kaydı eklenmekteydi. Vakıf kayıtları daha çok İslam dünyasında görülmekte, Osmanlı Devlet'inde bunun örneklerine çok daha az rastlanmaktaydı. Bunun yerine mühürlerin üzerinde vakfın ismi, vakfın bir şartı veya bir vakıf kaydı bulunmaktaydı (Erünsal, 2020: 477). Hasan Paşa'nın kütüphanesi için de yaptırdığı bir vakıf mührü bulunmaktadır. Vakıf mühründe, "Beşiktaş Muhafızı Ferik Hacı Hasan Paşa İbn Hacı Mustafa Ağa'nın Çorum'da vak'î kütüphaneye vakfidir, 1314" yazmaktadır.¹⁰ Mührü genellikle kitaplarının ilk sayfalarına, ortalarına ve sonuna karışık olarak basmıştır.

Resim 3: Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Kitaplarında Kullandığı Vakıf Mührü

Vakıfname ilk olarak "bir adet Kelam-ı Kadim" yani Kuran-ı Kerim ile başlamaktadır. Vakfiyede kitaplar büyük oranda konularına göre sıralanmış vaziyettedir. Örneğin, ilk başta tefsir kitapları, ardından Arapça dil kitapları sıralanmıştır. Belirli bir konuyla alakalı eserler genellikle peşi sıra verilmiştir. Bir eserin şerh ve haşiyeleri de kitabın aslının hemen ardından sıralanmıştır. Bu da Hasan Paşa'nın kütüphanesini vakfetmeden evvel belirli bir düzen içerisinde tasnif ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte vakıfnamede eserlerin isimleri yazılırken çoğunlukla kısaltmalar kullanılmış, kitabın tam künyesi verilmemiştir. Örneğin, İbnü'l-Hacib'in Arap gramerine dair yazılan el-Kafiye'sine Abdurrahman Cami'nin el-Feva'idü'z-Ziyaiyye adıyla yazdığı eser için vakfiyede yaygın olarak kullanılan ismi "Monla

¹⁰ Mührünün olduğu bazı eserler; Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Nâsir ed-dîn Ebû Sa'id Abd-Allâh b. Ömer el-Kadi el Beyzavi, Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, DN, 19 Hk 138/1; Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Simâvna Kâdîsı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud b. İsrâ'il, Câmîu'l-Fusuleyn, DN,19HK1522; Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Nev'i Mehmed Efendi Ma'alkaravi, Neta'icü'l-Fünun ve Mehasinü'l-Mütûn, DN, 19HK3153; Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Ebu's-Suud Muhammed b. Muhammed el-İmadî, Mesa'il-i Fetava, DN, 19HK1657.

camii-Kafiyeye" yazılmıştır. Bazen de yazarın ismi verilmiş, eserin ismi verilmemiştir. Örneğin "bir cilt Abdülgani Meydani" denilmiştir. Ancak Abdülgani'nin hangi eseri olduğu belli değildir. Benzer şekilde "iki cilt Kadı Beyzavi" denilmiş, Beyzavi'nin hangi eseri olduğu belirtilmemiştir. Bazı eserlerin ise birkaç nüsha şeklinde bulunduğu anlaşılmaktadır ancak bu durum belirtilmemiş iki veya üç nüsha olan eserler nüsha sayısı kadar yazılmıştır. Dolayısıyla tüm bunlar vakfedilen kitapların tam künyesinin çıkarılmasını ve tasnif edilmesini zorlaştırmıştır.

Osmanlı Devlet'inin kuruluş dönemlerinde kurulan vakıf kütüphanelerindeki kitap sayıları, istisnalar dışında genellikle yüz-iki yüz arasındaydı. 17. ve 18. yüzyıllarda zamanla bu sayı artış göstermişse de çok yavaş bir seyir izlemiştir. Müteferrika matbaasında da gerek az sayıda kitap basılması ve gerek yeterli gelir kaynaklarının olmaması sebebiyle, kütüphanelerdeki kitap sayısının artırılmasında beklenen etki görülmemiştir. Nihayet 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, ders kitaplarının basımının artmasıyla özellikle İstanbul dışında kurulan vakıf kütüphanelerinin koleksiyonlarının sayısı artmıştır. Vakıf kütüphanelerinde, öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik matbu ders kitaplarından en az birkaç nüsha yer almıştır (Erünsal, 2020: 482). Hasan Paşa'nın kataloğuna bakıldığında da medrese ders kitaplarının büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir.

Osmanlı medreselerinde takip edilen derslerin ve okutulan kitapların özellikle 19. yüzyıla kadar olan dönemde nasıl bir program dahilinde yürütüldüğü tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Gelibolulu Mustafa Ali, Taşköprüzade ve Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden hareketle İslam dünyası ile aynı metodun takip edildiği anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1995: 39). 19. yüzyıla gelindiğinde ise Abdülaziz Bey tarafından yazılan "Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri" adlı eserde, medreselerdeki eğitim sistemi hakkında bilgi verilmiştir (Erünsal, 2019: 182). Osmanlı medreselerinde bir öğrenci sırasıyla sarf, nahiv ve mantık dersleri okuduktan sonra hadis ve tefsir öğrenimine geçmekteydi. Ancak bu iki aşama arasında adab, vaaz, belagat, kelam, fıkıh, akaid derslerini almaktaydı (İhsanoğlu, 2019: 119).¹¹

Bu anlamda sarf derslerinde Emsile, Bina, Maksud, İzzi okutulmaktaydı. İlk kitap olan el-Emsile Hasan Paşa kütüphanesinde bir cilt olarak yer alırken, el-Emsile'ye Edirneli Eskicizade Ali Medhi tarafından yapılan Şerhü'l-em-sile de bir cilt olarak yer almaktadır. Emsile'den sonra gelen ikinci kitap ve Arapça fiil kalıplarına dair olan Bina'ül-ef'al'eden bir cilt, buna Kefevi tarafından yapılan şerh olan Şerhü'l-bina adlı eserden de bir cilt vakfedilmiştir. Üçüncü kitap olan el-Maksud'un kendisi olmamakla birlikte bu esere İsa es-Sirevi tarafından yapılan Ruhü's-şüruh ile Birgivi'nin yaptığı İman'ül-enzar ale'l-maksud birer cilt Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Dördüncü eser olan el-izzi fi't-taşrif'in kendisi olmamakla birlikte buna Teftazani'nin yaptığı şerhe Kemaleddin İbrahim b. Bahşi İbrahim'in yaptığı haşiye bir cilt vardır. Sarf ilminin beşinci ve son kitabı olan Mervahu'l-ervah'a Hasan Paşa tarafından yapılan şerh, yazma nüshasıyla bulunmaktadır.

Arapçanın cümle yapısına dair verilen bir ders olan Nahiv ilminin öğretiminde ise geleneğe göre iktisar, iktisad ve istiksa mertebeleri bulunmaktaydı. Bunların da kendi içerisinde aşağı, yukarı, orta ve yüksek rütbeleri olup her sınıfta okunan belirli eserler vardı (Yıldız, 2007). İktisar mertebesinin aşağı rütbesinin temel eseri, Birgivi'nin Avamili izhar'ından bir cilt Hasan Paşa kütüphanesinde bulunmaktadır. İkinci derece olan iktisadda orta rütbede olanlara İbnü'l-Hacib'in el-Kafiyesi okutulmaktaydı. "Nahiv cümlesi" veya "nahiv mecmuas" olarak da bilinen eserden Hasan Paşa bir cilt vakfetmiştir. Arapça öğreniminde bu eserler dışında İbnül Hacib'e ait eş-Şafiyeye ve buna Abdullah b. Muhammed Nukrekar tarafından yapılan Şerhu's-şafiyeye adlı gramer kitapları okutulmaktaydı. Eş-şafiyeye Radi el-Esterabadi tarafından yapılan ve defalarca basılan en meşhur şerhi olan Şerhu Şafiyeti İbnül Hacib de Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Hasan Paşa, Arapça öğreniminde özellikle medreselerde okutulan kitaplara ve kullanılan başka eserlerin neredeyse tamamına sahip olup vakıf kütüphanesine bunları vakfetmiştir.

Arapça öğretiminde düzgün ve yerinde konuşmanın öğretildiği Belagat dersleri de medreselerde verilmekteydi. Belagat dersleri, "Meani", "Beyan", ve "Bed'i" olarak üç kısımda öğretilmekteydi (Hızlı, 2008: 25-46). Hasan Paşa Kütüphanesinde medreselerde okutulan Hatib el-Kazvini'nin belagatla ilgili önemli eseri olan Telhis-i Miftah'ına Ahmed Nazif Efendi'nin yaptığı tercüme olan Tereceme-i Telhis-i Me'ani adlı eserden bir cilt bulunmaktadır.

¹¹ Okutulan derslerle ilgili ayrıntılı bir tablo Cevat İzgi tarafından yapılmıştır. (İzgi, 2019: 151).

Yine Telhisü'l-Miftah adlı esere Sa'adettin et-Teftazani tarafından yapılan şerh olan Muhtasar-ı Meani adlı eserden bir cilt vardır. Aynı esere Teftazani tarafından yapılan Muhtasarü'l Meani adlı şerhin haşiyesinin iki cildi vardır.

Medrese programlarında genel olarak önce sarf, nahiv, belagat eğitimleri verildikten sonra mantık eğitimine geçilmekteydi. Mantık alanında, Porphyrios'un Eisagoge isimli eserinin Arapçaya çevrildikten sonra Grekçe isminin Arapça telaffuzuyla "İsogoci" olarak bilinen kitaplar gelmektedir. Öyle ki Müslüman müellifler bu esere pek çok şerh ve haşiyeler yazmışlardır. Bunlardan en bilineni Molla Fenari'nin el-Fevaidü'l Fenariyye'si olup buna Kul (Kavli) Ahmed adıyla bilinen Ahmed b. Muhammed b. Hıdır'ın yaptığı haşiyenin bir cildi Hasan Paşa tarafından kurulan kütüphaneye vakfedilmiştir. Yine Karağaçlı Rüşdi Ahmed Efendi tarafından İsagoci'ye yapılan önemli şerhlerden olan Tuhfetü'r-Rüşdi'nin bir cildi bulunmaktadır. Monla Sadık'ın İsagoci üzerine yazdığı şerhin bir cildi vardır. Bunların dışında İsagoci'nin Türkçe çevirilerinden olan Hasan Manisevi'nin Muğni't-Tullab adlı eser de Hasan Paşa Kütüphanesinde bir cilt halinde mevcuttur. Diğer taraftan İsagoci dışında, mantığa dair okutulan "Tasavvurat" ve "Tasdikat" adlı eserler de Hasan Paşa tarafından vakfedilmiştir.

Hasan Paşa Kütüphanesi tasnif edildiğinde tefsir, hadis, fıkıh eserlerinin kütüphanenin büyük bir kısmını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tefsir, fıkıh ve hadis kitapları içerisinde bir sınıflandırma yapıldığında da Hasan Paşa'nın, özellikle medreselerde okutulan temel eserlere sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, Osmanlı medreselerinde tefsir alanında en çok okutulan eserlerden birisi Kadı Beydavi idi. Hasan Paşa Kütüphanesinde Kadı Beydavi iki cilt halinde ve iki nüsha şeklinde bulunmaktadır. Ayrıca Konevi tarafından Kadı Beydavi'ye yapılan haşiyenin yedi cildi varken, Şeyhzade tarafından yapılanın da beş cildi vardır. Hasan Paşa, öğrenciler tarafından en çok başvurulan tefsir eserlerinden birisi olan ve Lübbü't-Tefasir (Tefsirlerin Özü) olarak bilinen Tefsirü'l-Celaleyn'in dört cildini vakfetmiştir. Kuran-ı Kerim'in tümünü tefsir etmesi bakımından tefsir ilminde ayrı bir yeri olan Ebusuud'un İrşadü'l-Akli's-Selim adlı büyük tefsir kitabının sekiz cildini vakfetmiştir.

Hadis eserleri içerisinde ise en temel eser olan Buhari'nin Sahih-i Buhari adlı eserine Bedrüddin Ayni tarafından yapılan Umdetü'l-Kârî fi Şerh-i Sahih-i Buhari isimli eserin on bir cildini Hasan Paşa vakfetmiştir. Sahih-i Buhari'ye yapılan önemli şerhlerden olan İbn Hacer Askalanî'nin Fethu'l-Bari bi-Şerhi Sahih-i Buhari'den dokuz cilt bulunmaktadır. Suyuti'nin kısa hadisleri derlediği Camiü's-Sağır adlı eserinin bir cilt yazma nüshası vakfedilmiştir. Çeşitli konularda kırk hadisi ihtiva eden eserlerden olan Ufurî'nin Şerh-i Hadis-i Erbain adlı eserinin bir cildi vardır. Hadis-i Erbain türü eserlerden Şerh-i Muhasarü'l-Müfit'in bir cildi bulunmaktadır. Hadis-i Erbain'den Akkirmani tarafından kaleme alınan Tereceme-i Burhanü'l-Muttakin iki cilt olarak vakfedilmiştir. Hadislerin büyük bir kısmını ve çoğunlukla güvenilir olanlarını içeren altı hadis kitabı olan Kütüb-i Sitte'nin neredeyse tamamı vardır.

Osmanlı Devlet'inde haram ve helal hükümlerini öğreten bir dal olmasından dolayı fıkıh ilmine ayrıca önem verilmiştir. Buna bağlı olarak medreselerde okutulan fıkıh derslerinin saatleri yüksek tutulmuştur (Telkenaroğlu, 2012: 151-177). Molla Hüsrev'in fıkıha dair eseri olan ve uzun yıllar şerhiyle birlikte medreselerde ders kitabı olarak okutulan Dürerü'l-Hukkam fi Şerhi Gururü'l-Ahkam adlı eserin iki cildi bulunmaktadır. Fıkıh alanında özellikle Kanuni devrinden itibaren el-Halebi'nin Mültekâ'l-Ebhur adlı eserinin Osmanlı mahkemelerinde ön plana çıkmasıyla, öğrencilerin terekelerinden de anlaşıldığı kadıyla medreselerde el-Halebi'nin eserinin daha sıklıkla tercih edildiği görülmektedir (Erünsal, 2019: 188-189). Hasan Paşa Kütüphanesinde de Molla Hüsrev dışında Halebi'nin eserinden bir cilt bulunmaktadır. Fıkıh sahasında okutulan başka bir eser olan Kudurî'nin el-Muhtasar adlı eserine pek çok şerh yapılmıştır. Bunlardan bir cilt olarak mevcuttur. Fıkıh usulüne dair en temel eserlerden olan Sadru's-Şeria olarak bilinen Ubeydullah b. İshak el-Buhari'nin Tenkihu'l-Usul ve Tavzihu't-Tenkih adlı eser iki cilt olarak vardır. Molla Hüsrev'in Hanefi ve Şafi fıkıh usullerine dair önemli eserlerinden birisi olan ve medreselerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan Mir'at'ul-Usul (Hızlı, 2008: 38) adlı eserine Ebu Said el-Hadimi tarafından yapılan Mecamiü'l-Hakayık adlı şerhten bir cilt bulunmaktadır. Bu eser Miratü'l-usul yerine geçecek kadar ön plana çıkmış ve 19. yüzyıl boyunca medreselerde fıkıh usulünde ders kitabı olarak okutulmuştur. (Yaşaroğlu, 2008: 217).

Osmanlı medreselerinde okutulan derslerden bir diğeri de Kelam ve Akaid idi. Kelam derslerinde Allah'ın varlığını ispat, Peygamberlik, maddelerin oluşumu, vücut gibi temel konular işlenmekte olup özellikle Kanuni döneminden sonra Kelam öğretimine ayrıca önem verilmiştir. Derslerde ise genellikle akaid kitapları okutulmuştur. Osmanlı klasik döneminden itibaren medreselerde yoğun olarak okutulan Şerhu'l-Akaid adlı esere pek çok şerh ve haşiye yazılmış ve bunlar da ders kitabı olarak okutulmuştur. Özellikle Hayali tarafından yapılan haşiye ayrı bir ilgi

görmüştür. (Demirci, 2013: 253-270). Hasan Paşa Kütüphanesinde Hayali tarafından Şerhu'l-Akaid'e yapılan haşiye bir cilt bulunmaktadır. Osmanlı medreselerinde yaygın olarak okutulan başka bir eser, İmam Maturudî'nin öğrencisi Ömer b. Muhammed Nesefi tarafından yazılan Akaid-i Nesefi bir cilt vardır. Kelam dersleri ile ilgili Kadı Adudiddin İci tarafından yazılan Şerh-i Mevakıf yani Akaid-i Adudiye'ye Seyyid Şerif Cürçani tarafından Şerhu'l Adudiye adıyla şerh yapılmış, buna da çeşitli haşiyeler yapılmıştır. En bilinen haşiyesi "Celali Haşiyesi" olup "Celal" olarak bilinmekteydi. Hasan Paşa kütüphaneye birer cilt halinde iki nüsha Celal vakfetmiştir.

Medrese öğrencilerinin kullanabileceği sözlükler de Hasan Paşa kütüphanesinde yer almaktadır. Sünbülzade Vehbî'nin Tuhfe-i Vehbi adlı Farsça-Türkçe sözlüğünden bir cilt bulunmaktadır. İngiliz dil bilimci ve lügatçı Redhouse Sir James William Redhouse'un Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler için 1842'de tamamladığı Müntehebat-ı Lügat-ı Kebir adlı sözlükten bir cilt vakfetmiştir. Netice olarak Hasan Paşa'nın adeta bir medrese kütüphanesi kurduğunu söylemek mümkündür. Öğrencilerin dil öğreniminden tefsir ve fıkıh eğitimine kadar kullandığı kitapların tümü şerh ve haşiyeleriyle birlikte Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ancak vakfettiği eserler bununla sınırlı değildir.

Belirli tarikatların kurucularının eserlerini veya o tarikatın öğretilerinin yer aldığı temel kitapların da yer aldığı görülmektedir. Örneğin Sühreverdiyye tarikatının kurucusu Sühreverdi'nin tarikatlar ile ilgili ilk eser olan ve tasavvufa dair yazılan Avarifü'l-maari'fi bir cilt vakfetmiştir. Halveti-Gülşeni tarikatının Sezaiyye kolunun kurucusu olan Sezaî'nin oğluna, damadına, haleflerine, müridlerine ve çevresine yazdığı mektuplardan oluşan Mektubat-ı Sezai yer almaktadır. Kadiriye tarikatının piri olan Geylanî'nin sohbet meclislerinde, tekke ve medreselerde yaptığı konuşmaların oğlu tarafından toplandığı eser olan Fütuhu'l-gayb da bir cilt vardır. Diğer taraftan tasavvuf alanında en yaygın görülen eserlerden olan Ankaravî'nin mesnevisinden üç cilt vakfetmiştir. Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin tasavvufi görüşlerini açıkladığı el-Fütuhat'ından bir cilt bulunmaktadır.

Hasan Paşa kütüphanesini Çorum'da Ulu Cami bahçesine kurmuş ve her ne kadar kütüphanesinin burada bulunan medreselere kaynaklık etmesini amaçlamış ve medreselerde okutulan eserlere ayrıca önem vermiş olsa da camii cemaatine yönelik eserler de vakfetmiştir. Örneğin Osmanlı toplumunda en çok okunan eserlerden olan, Sibyan mekteplerinde dine başlangıç kitabı olmasının yanında camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunan Mızraklı İlmihal'den (Yaşaroğlu, 2005: 5-6) bir cilt vakfetmiştir. Başka bir ilmihal eseri Türkçe Tuhfetü'ş-Şahan'dan bir cilt vardır. Muhtemelen yine camii tarafından kullanılacak eserlerden vaaz türü kitaplar vakfetmiştir. Örneğin, Hopalı Osman Efendi'nin Derretü'n-Nasihin adlı eserinden bir cilt bulunmaktadır. Yine camii cemaatinin özellikle dini törenlerde, mevlidlerde kullanacağı bir eser olan Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye adlı eserinden bir cilt vakfetmiştir.

Hasan Paşa'nın kütüphanesinde az da olsa biyografi eserlerine rastlanmaktadır. Muhammed Halil el-Muradî'nin Silkü'd-Dürer adlı eseri 18. yüzyılın tanınmış yedi yüz altmış beş kadar alimin biyografisini içermektedir (Şensoy, 2009: 205-206) ve bir cilt bulunmaktadır. Tanzimat devri alimlerinden olan Rifat Efendi'nin Ravzatü'l-Aziziye adlı biyografi eserinden bir cilt vakfetmiştir. Bu eser oldukça geniş hacimli bir biyografi eseridir. Öyle ki Hz. Peygamber'in şeceresinden itibaren halifelerin, on iki imamın, İslam hükümdarlarının, Osmanlı padişahlarının, Şeyhülislamların ve Mısır hidivlerinin hayatlarını içermektedir (Beyhan, 2008: 104).

Vakfedilen kitaplar arasında tarih alanında ise Abdurrahman el-Cebertî'nin 18 ve 19. yüzyıl Mısır tarihini ele aldığı Acaibü'l-Asar adlı eserinin dört cildi vardır. Altı cilt Tarih-i İbn-i Esir vakfetmiştir. Ravzatü's-Sefa'dan iki cilt bulunmaktadır. Bir cilt yazma Sultan Selim Tarihi ile Katip Çelebi'nin Tarih-i Fezleke'sini vakfetmiştir. Coğrafya ile ilgili ise haritalar olduğu görülmektedir ki, Avrupa-i Osmani, Anadolu ve Afrika haritaları vakfetmiştir.

Hasan Paşa'nın vakfettiği kitaplardan medreselerde okutulanlar öğrencilerin terekelerinde çıkan kitaplarla örtüşmektedir (Erünsal, 2019: 173-203). Bunun yanında tüm bu kitaplar genel olarak 19. yüzyılda paşalar tarafından kurulan vakıf kütüphanelerinde var olan eserlerdir. Bu tarz kütüphaneleri diğerlerinden ayıracak olan ve kişinin düşünce dünyasını yansıtacak olan olgu, vakfedenin ilgi alanlarını yansıtan özel ve nadir bulunan eserlerin olup-olmamasıdır. Bu anlamda özellikle Hasan Paşa'nın Hz. Peygamber'in hayatına özel bir ilgi duyduğu söylenebilir. Öyle ki

Ziya Şakir de Hasan Paşa'nın derin bir peygamber sevgisine sahip olduğunu belirtmiştir (Şakir, 1943). Kütüphanesinde de Kâdî İyaz'ın Peygamber sevgisine dair eseri olan Şifa-yı Şerif'in bir cilt bulunması bu çerçevede yorumlanabilir. Başka bir örnek, Şeyhzade Ahmed Ziya Efendi'nin Hz. Peygamber'e olan sevgi ve hasretini dile getirdiği yirmi yedi beyitlik Kaside-i Daliyye'sinden bir cilt vardır. Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili Türkçe'ye çevrilerek en çok okunan eserlerden birisi olan Ahmed b. Muhammed el-Kastallani'ye ait el-Mevahibü'l-ledüniyye adlı eserden de bir cilt bulunmaktadır. Diğer taraftan Ka'b b. Zübeyr'in Hz. Peygamber'e sunduğu kasidesi Kasidetü'l-Bürde'den de bir cilt mevcuttur.

Öğüt verici ahlaki eserlerden de vakfedilmiştir. Örneğin, Feridüddin Attar'ın Pend-i Attar'ı bir cilt vardır. Sadi Şirazi'nin Gülistan'ı iki cilttir. Gülistan'ı örnek olarak yazılan Abdurrahman Cami'nin Baharistan adlı eserinden bir cilt vardır. Mehmed Fevzi Efendi'nin Gülistan'ı örnek olarak yazdığı Bülbülistan isimli eserden de iki cilt bulunmaktadır. Osmanlı toplumu ve alimleri arasında oldukça rağbet gören bir ahlak ve ilmihal kitabı olan Seyyit Alizade'nin Şir'atü'l-İslam adlı eserinin şerhi bulunmaktadır. Bir vaaz ve nasihat kitabı olan, akaid, ibadet, ahlak, karı-koca ilişkilerini konu alan Semerkandî'nin Bostanü'l-Arifin de bir cilt vakfedilmiştir. Bu konuda ilginç bir kitap, el-Makamat da bir cilt olarak bulunmaktadır. El-Makamat, Hariri tarafından yazılmıştır. Toplumdaki aksaklıklara dikkat çekmek amacıyla hayali bir kahraman Ebu Zeyd yaratılmıştır ve elli kısa hikayeden oluşmaktadır. Hikayelerin temel konusu, iyilik, doğruluk, dürüstlük ve yiğitlik (Kılıç, 2003: 414-415). Benzer şekilde hikayelerden oluşan başka bir eser olan Silvan Mûta'a adlı eserden de bir cilt bulunmaktadır.

Kitaplardan anlaşılan başka bir husus, Hasan Paşa'nın ibadetlere önem verdiği, bid'atlere karşı olduğu tespit olunmaktadır. Öyle ki ibadetlerle ilgili pek çok kitabı olduğu gibi bid'atlere karşı yazılan eserler de bir hayli yekûn tutmaktadır. Bunlardan en mühimi kuşkusuz bid'atlere karşı yazılan Birgivi Mehmed Efendi'nin Tarikat-ı Muhammediyye adlı eseridir. Hasan Paşa Kütüphanesinde bu eserden iki nüsha vardır ve bir cilt de tercümesi bulunmaktadır. Birgivi'nin isteği üzerine bu eserine ilk şerh, öğrencisi Akşehirli Hocasade Abdünnais Efendi tarafından yapılmıştı (Martı, 2011: 106-108). Şerh-i Bi'l-kavl Ale't-Tarika adlı bu şerh, bir cilt Hasan Paşa tarafından vakfedilmiştir. Ayrıca Birgivi'nin eserine Ebu Said Hadimi tarafından yapılan Berikatü'l-Muhammediyye adlı şerh iki cilt bulunmaktadır. Abdülgani b. İsmail Nablusi tarafından Birgivi'nin eserine El-Hadikatü'n-Nediyye Şerhu'l-Tarikatü'l-Muhammediyye adlı eserden de yine iki cilt vardır. Birgivi dışında, İbnü'l-hac el-Abderi'nin Kitab-ı Medhal adlı eseri de benzer minvaldedir. Eser, Müslümanların özellikle bid'atlerden kaçınarak dinleri hakkında doğru bilgiler edinmelerini sağlamak amacıyla yazılmış, sonradan ortaya çıkan adet ve geleneklere karşı çıkmıştır (Köse, 2000: 52). Hasan Paşa Kütüphanesinde bu eserin üç cildi bulunmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte güvenlik, koruma ve muhafazlık işleriyle meşgul olan Beşiktaş muhafızı/polisi olan Hasan Paşa'nın mesleğine dair herhangi bir kitabın kütüphanesinde olmadığı görülmektedir. Daha çok eğitici ve öğretici yönü ağır basan ve özellikle medreselerde okutulan ders kitapları, öğrencilerin tatillerde okuyacakları eserlere öncelik verdiği anlaşılmaktadır.

5.Sonuç

Hasan Paşa'nın okuma-yazma bilmemesinden dolayı imzasını Arapça yedi-sekiz rakamlarıyla attığı, bu nedenle de yedi-sekiz lakabıyla anıldığı yaygın olarak belirtilmiştir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde önemli kabul edilen Beşiktaş Muhafızlığı görevinde bulunmuş, dolayısıyla birçok yazışma yapmış olan Hasan Paşa'nın okuma-yazma bilmemesi hususu şüphelidir. Diğer tarafta bu şekilde zengin bir kütüphane kurması bu şüpheyi artırmaktadır. Öyle ki kitapları incelendiğinde Çorum'da bilinçli bir şekilde medrese öğrencileri için kütüphane tesis ettiği anlaşılmaktadır. 1895'te kurduğu bu kütüphaneye bir bina yaptırarak yaklaşık dört yüz yirmi adet eser vakfetmiştir. Ek listeden de anlaşıldığı kadarıyla ölene kadar da kütüphaneye kitap göndermeye devam etmiştir. Medreselerde her ders için okutulan kitaplar şerh ve haşiyeleri ile birlikte yer almaktadır. Ayrıca az da olsa tarih eserleri mevcuttur. Cami cemaati için ilmihal eserleri, belirli tarikatlerin kurucularının kitaplarını, biyografi çalışmalarını, siyasetname tarzında eserleri vakfetmiştir.

Kitapları için bir vakıf mührü yaptırmış, bunu eserlerine genellikle başı, ortası ve sonu olmak üzere sistemli bir şekilde basmıştır. Vakfiye düzenleyerek kütüphanenin çalışma şeklini düzenlemiş, kitapların geleceğini garanti altına almaya çalışmıştır. Tüm bunlar okuma-yazma bilmediği söylenen birisi için mümkün görünmemektedir. Hasan

Paşa, Çorum'da kurduğu kütüphane ile hakkında söylenen okuma-yazma bilmediği rivayetini ortadan kaldırmaktadır.

Kitapları Çorum'da bir kütüphane kurmak için özel olarak toplattığı düşünülse bile kitaplar adeta konu olarak sınıflandırılmış bir şekilde yer almaktadır. Bunun dışında Hasan Paşa'nın Hz. Peygamber'i çok sevdiği, onun hayatına ilgi duyduğu dönemin kroniklerinde geçmektedir. Kütüphanede Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili pek çok kitabın yer alması Hasan Paşa'nın kitapları sadece bir kütüphane kurmak amacıyla toplamadığını ve kendisinin de kullandığını göstermektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul iznine gerek yoktur.

Destek Beyanı

Kurum tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Yoktur.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 1502/112590, 3537/265222.

Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ) 116/2, 92/36, 100/6, 174/45.

İrade Dahiliye (İ.DH) 1059/83136, 1180/92303, 1256/98624, 1066/83636.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML. EEM) 216/70, 139/7, 168/111, 331/8, 425/77, 456/20.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 23/26.

İrade Taltifat (İ.TAL) 214/32, 318/65, 80/46, 77/14, 210 /4, 295/28.

Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı Y.PRK.ZB, 11/74, 4 Zilkade 1310 (20 Mayıs 1893).

İSAM Kütüphanesi

Ankara Vilayet Salnamesi, 11. Def'a 1308/1309 (1891).

Ankara Vilayet Salnamesi, 12. Def'a 1311 (1893).

Ankara Vilayet Salnamesi, 13. Def'a 1318 (1900).

Beşiktaş Şer'iyye Sicili 197.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 2. Def'a.

Türk Tarih Kurumu Yazma Eserler Bölümü

Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 856, Yer Numarası. A.511.

Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 28721, Yer Numarası. AII-1265.

Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 19442, Yer Numarası. AI-4214.

Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi

- Ebu's-Su'ud Muhammed b. Muhammed el-İmâdi, Mesail-i Fetava, Demirbaş Numarası, 19 Hk 1657.
- Ebu's-Suud Muhammed b. Muhammed el-İmadî, Mesa'il-i Fetava, DN, 19HK1657.
- Hasan Paşa b. Mustafa Ağa, Vakıfname, Demirbaş Numarası (DN), 19 Hk 18818.
- Katip Çelebi Mustafa b. Abd-Allâh Hacı Halife, Fezleketu't-Tevarih, DN, 19 Hk 1170.
- Molla Husrev Muhammed b. Feramurz Tarsusi, Durerü'l-Hukkam fi Şerhi Gururî'l-Ahkam, Demirbaş Numarası, 19 Hk 4603.
- Nâsir ed-dîn Ebû Sa'id Abd-Allâh b. Ömer el-Kadi el Beyzavi, Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, DN, 19 Hk 138/1.
- Ne'vi Mehmed Efendi Ma'alkaravi, Neta'icü'l-Fünun ve Mehasinü'l-Mütûn, Demirbaş Numarası, 19 Hk 3153.
- Ne'vi Mehmed Efendi Ma'alkaravi, Neta'icü'l-Fünun ve Mehasinü'l-Mütûn, DN, 19HK3153.

Simâvna Kâdfısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud b. İsrâ'il, Câmîu'l-Fusuleyn, DN, 19HK1522.

Çorum Müzesi

Envanter no: 324 (9-329-69).

Kaynak ve Araştırma Eserler

- Abdurrahman Şeref, (1985). Tarih Musahabeleri, sad. Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Acun, H. (2018). Osmanlı İmparatorluğu saat kuleleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Aktüre, S. (2015). 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında Çorum. Çorum Tarihi içinde (121-167.ss) Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
- Ali Said. (1338). Saray Hatıraları, Sultan Abdülhamid Han'ın Hayatı, İstanbul: Minber Matbaası.
- Anameriç, H. (2014). Sultan II. Abdülhamid döneminde kütüphane kurumu anlayışının değişimi. Metin Hülagü (ed.), Selanik Sosyo-Kültürel Hayat Sanat-Basın Bildiriler 3 içinde (7-49.ss), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anameriç, H.(2019). Vakıf kütüphaneleri. Hüseyin Odabaş-Mehmet Ali Akkaya (ed.), Bilgi Merkezleri: Kütüphane-Arşiv-Müze içinde (306-343. ss). Ankara: Hiperlink Yayınları.
- Aydın, S. (2021). Beşiktaş Muhafızı Müşir (Yedi-Sekiz) Hasan Paşa Hayatı ve Askeri Faaliyetleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25, (2), 547-578.
- Beyhan, M.A (2008). Topal Rifat Efendi. TDV İslam Ansiklopedisi, XXXV, s. 104.
- Cunbur, M. (1962). Vakfiyelere göre eski Türk kütüphanelerinin yönetimi. Türk Kütüphaneciliği, 11(1-2), 3-21.
- Cunbur, M. (1964). Tanzimat'ın kütüphaneciliğimize etkileri. Belleten, XXVIII (112), 691-700.
- Çavdar, T. (1995). Tanzimat'tan Cumhuriyete kadar Osmanlı kütüphanelerinin gelişimi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirci, O. (2013). Medrese geleneğinde akaid ve kelam ilmi. Kelam Araştırmaları 11(1), s. 253-270.
- Dietrich, A. (1967). Istanbuler Mittlelungen, Deutsches Archaologisches Institut Abteilung Istanbul, Band 17, 1967, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen.

- Ergün, M. (1996). Ders programları ve ders kitapları tarihi I, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 1.
- Erkoç, E. (2015). Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve bir devrin hikayesi, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Erünsal, E. İ. (2019). Osmanlı kültür tarihinin bilinmeyenleri, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Erünsal, E.İ (2020). Osmanlılarda kütüphaneler ve kütüphanecilik, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Erünsal, E.İ.(2008). Osmanlı vakıf kütüphaneleri, tarihi gelişimi ve organizasyonu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eşref Ertekin'in Günlüklerinden Bir Zamanlar Çorum. (2017). Meral Demiryürek-Abdülkadir Ozulu (haz.) Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Anılar 2, Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi, haz. Nuri Akbayar ve Yücel Demirel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hacismailoğlu-M. İhsan-Yiğit, İrfan. (2016). Türk İslam sanat eserlerinde kitabeler; Çorum örneği, Zekeriya Işık (ed.), Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (323-341 ss).
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve eserler. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17 (1), 25-46.
- Ilica, A. (2006). Çorum Ulu Camii ve Vakıfları, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (2019). Medreseler neydi, ne değildi? Osmanlılarda akli ilimlerin eğitimi ve modern bilimin girişi, İstanbul: Kronik Yayınları.
- İzgi, C. (2019). Osmanlı medreselerinde ilim, riya ve tabii ilimler. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kılıç, H. (2003). El-Makâmât. TDV İslam Ansiklopedisi, XXVII, s. 414-415.
- Köse, S. (2000). İbnü'l-Hâc el-Abderî. TDV İslam Ansiklopedisi, XXI, s. 52.
- Martı, H. (2011). et-Tarîkatü'l-Muhammediyye. TDV İslam Ansiklopedisi, XL, s. 106-108.
- Mehmet Arif. (2016). Başımıza gelenler, 93 harbinde Anadolu cephesi Ruslarla savaş, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pakalın, M.Z. (2008). Sicill-i Osmanî zeyli, son devir Osmanlı meşhurları ansiklopedisi, haz. Ayhan Afşin Ünal, VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sabuncuoğlu, M.İ. (2010). Çorum tarihine ait derlemelerim I, II, III, maarif hayatımız. haz. Abdülkadir Ozulu- İrfan Yiğit, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şahin, K. (1989). Ahmed Feyzi. TDV İslam Ansiklopedisi, II, s.67-68.
- Şakir, Z. (1943). Yarım asır evvel bizi idare edenler 2, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu.
- Şensoy, S. (2009). Silkü'd-Dürer. TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVII, s. 205-206.
- Telkenaroğlu, M. R. (2012). Osmanlı'dan günümüze anadolu medreselerinde fıkıh tedrisatı ve sorunları. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 20, 151-177.

- Tombuş, N. (1945). Çorum büyüklerinden beşiktaş muhafızı Müşir Hacı Hasan Paşa. Çorumlu Dergisi, 52, s. 1539-1546.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1944). Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası. Belleten, VIII, (29).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). Osmanlı Devlet'inde ilmiye teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yaşaroğlu, M. K. (2005). Mızraklı İlmihal. TDV İslam Ansiklopedisi, XXX, 5-6.
- Yaşaroğlu, M. K. (2008). Mecamiu'l-Hakayık. TDV İslam Ansiklopedisi, XXVIII, 217-218.
- Yıldız, M. (2007). Osmanlı döneminde Arapça öğretimi ve okutulan dersler. Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi, Ankara.
- Ziya Şakir. (1943). Yarım Asır Ewvel Bizi İdare Edenler 2, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu.